مەحوی میراتگری پەیام و هەڵوێستی جوامێرانەی مەولانا

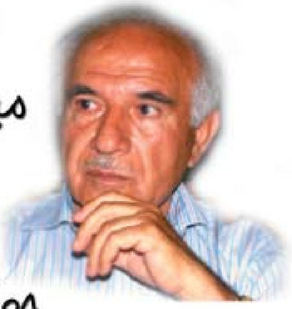

حەمەی حەمە باقی

ئەگەر داگیرکردنی میرنشینگەلە نیمچە سەربەخۆکانی کوردی قەڵەمڕەوی عوسمانی، لە کۆتایی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەدا، شەقڵێکی بێزاری و تووڕەبوونی بە شیعری نالی و سالم بەخشیبێ، ئەوا ئەم بێزاری و تووڕەبوونە، لە سەرەتای نیوەی دووەم و دواتری هەمان سەدەدا، بەشێوەیەکی جیاواز و هەڵکشاوتر و تا ئاستی یاخیبوون، بەمیراتی بۆ شاعیرانی وەك: مەحوی (1832 ـ 1906)، حاجی قادری کۆیی (1835 ـ 1897)و شێخ ڕەزای تاڵەبانی (1837 ـ 1910)، بەجێدەهێڵێ.. کە ئەگەر ئەم هۆیە (هۆی داگیرکردن و لەناوبردنی میرنشینەکانی کورد)، شێوازێکی نیمچە یەکسان و لەیەکچووی بە کەش‌و هەوای شیعری نالی و سالم دابێ؛ بەڵام شەقڵێکی سەروڕ جیاواز و لەیەك نەچووی بەشیعری

مەحوی و حاجی قادر و شێخ ڕەزا بەخشیوە؛ کە هەر تەنیا و تەنیا هۆیەکانی داگیرکردنەکە، رایەڵی هاوبەش و ناوکۆیی ئەم سێ شاعیرەی دواییە و لەم بوارەشدا هەریەکەیان لە چەندان بۆنەدا، شیعری حەسرەتئامێزیان بۆ لەدەستدانی ئەو میرنشینانە بەگشتی و میرنشینی بابان بەتایبەتی هەیە (کە تیایدا چاویان هەڵهێناوە)..

ئەگینا جگە لەوەی بناوان و داڕوپەردوو، واتە: ستراکچەری شیعریی هەریەکە لەم سێ شاعیرە، تایبەتمەندیو بۆن و بەرامەو دەنگ و ڕەنگ جیاواز و ڕوانگەی سەربەخۆیان هەیە. لەهەمان کاتیشدا میراتی و هەوێنی تووڕەیی و یاخیبوونی شیعری مەحوی، دەگەڕێتەوە بۆ هۆی تر و بۆ سەردەمی تری پێش داگیرکردنی میرنشینەکانی کورد، کە سەردەمی سەرهەڵدان و بڵاوبوونەوەی بانگەواز و پەیامی مەولانا خالیدی شارەزوورییە، لە دوو توێی تەریقەتی نەقشبەندیدا و مێژووی ئەم تەریقەتەش دەگەڕێتەوە بۆ چەند سەدەیەکی زۆر دێرینەتری پێش سەرهەڵدانی مەولانا خالید و وەك بەڵگەگەلی مێژوویی، پێمان دەڵێن لە پێش پێکهێنانی دەوڵەتی سەفەوییەوە (1501)، پەلوپۆی لە کوردستاندا زۆر بڵاوبووبێتەوەو لە هەندێ قۆناغیشدا، رووناکبیرانی کورد لە ڕابەرە دەروشاوەکانی ئەم تەریقەتە بوون، وەك نموونەی (شێخ عەلی کوردی ـ ئامێدی)، کە لە سەرەتای پێکهاتنی دەوڵەتی سەفەویدا لە دەوروبەری قەزوین، وەك مریدێکی چالاکی عوبەیدوڵڵای ئەحرار (؟ ـ 1490ز) رابەرایەتیی ئەم تەریقەتەی کردووە و نەیارێکی نەترسی دژی سەفەوییەکان بووە و هەر ئەوانیش لە کاتی هێرشی ڕەشەکوژیانەیاندا، بۆ سەر سوننی و نەیارەکانیان، گرتوویانە و کوشتوویانە و ئەم کاری ڕەشەکوژییەی سوننیش، زەنگی قەڵاچۆکردنی مەزهەبی سوننی بووە لە باکوورو خۆرئاوای ئێراندا، کە لەم شاڵاوەدا، تەریقەتی نەقشبەندی، هاوهەڵوێستێکی دڵسۆز و پتەوی مەزهەبی سوننی بوو لە دژی سەفەوییەکان و هەر ئەم هۆیەش خودی تەریقەتی نەقشبەندیی خستە بەر شاڵاوی ڕاستەوخۆی سەفەوییەکان و جێگەی لە مەڵبەندە دێرینەکانیاندا پێ لێژکردن و ناچاری کردن مەڵبەندەکانیان بەرەو دوا بۆ تەورێزو ورمێ بگوێزنەوە و لە ورمێشەوە بە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا بڵاوبێتەوەو لە ئاکامدا بەو هۆیەوە کە سوڵتانەکانی عوسمانی، سوننی مەزهەب بوون و شەڕی بەردەوامی سەفەوییان کردووە، شاری ئەستەموڵ و هەندێ قەڵەمڕەوی عوسمانی بکەنە داڵدە و مەڵبەندی چالاکی و دواتریش لە زۆر جێگەی ئاسیای ناوەڕاست و هیندستاندا بڵاوببنەوە و چالاکییان تێدا بنوێنن، کە دوای چەند قۆناغ و ئاڵوگۆڕێکی فیکریی بەردەوام بەسەر ئەم تەریقەتەدا، یەکێك لە شێوازە سەرەکییەکانی ئەم گۆڕانکارییانە لە هیندستان، لەسەر دەستی شێخ ئەحمەدی سەرهیندی (؟ـ1964ز)، ناسراو بە (المجدد)دا، شەقڵ بگرێ و پەلوپۆی تری بۆ (مەککە) و شوێنانی تر بڵاوببێتەوە.

ئەم شەقڵە (مجدد)ەی لەسەر دەستی ئەم ڕابەرەدا گەڵاڵە بوو، ئایدیۆلۆژیایەکی جیاواز و خوێنێکی تازەی بە بەر ئەم تەریقەدا کردەوە و ئەو تێوری (وحدە الوجود)ەش، کە پێشتر ئەم تەریقەتەی پێدەناسرا، کردییە (وحدە الشهود) و بەمەش پێچەوانەی بیروباوەڕەکانی محێدینی عەرەبی (1165 ـ 1240ز) بووەوە، کە لە دەمێکەوە ئەم ڕێبازەی بە چەقبەستوویی هێشتبۆوە و لەهەمان کاتدا بەرەنگاری ئەو تەقەللایانەش بووەوە، کە دەیانویست لە ڕێگەی تەریقەتی نەقشبەندییەوە سەروپێوەندی ئایینی ئیسلام لەگەڵ ئایینـــەکانی تردا گرێ بدەن.

هەر ئەم رابەرە پێی وابوو بۆ کارکردنە سەر بیروباوەڕی دەسەڵاتداران و فەرمانڕەوایان و ڕێنوێنی و ئامۆژگاری و رازیکردنیان، بۆ چاکە و خزمەتی خەڵك، پرد و دیالۆگێك لەگەڵیاندا دابمەزرێنێ و لەم پێناوەشدا نامەیەکی زۆری بۆ ئەو فەرمانڕەوا مەغۆلانە ناردووە کە لەو کاتەدا حوکمی هیندستانیان کردووە و لەئاکامدا بە باری سەرنجی خۆی قایلی کردوون و بەم هۆیەوە لە سەردەمی ئەمدا ئەم تەریقەتە، ڕۆڵێکی گرنگ و بەرچاوی بەخۆیەوە دیوە و بەرەو گەشانەوە و کامڵبوون و ڕەگداکوتان و خۆرزگارکردن لە سێبەر و جێپەنجەی ڕێبازەکانی تر هەنگاوی هەڵگرتووە و بەردەوام جەماوەری زۆرتری لێ ئاڵاوە، کە داوتر لە سەردەمی (شاغولام عەلی)،

ناسراو بە شێخ عەبدوڵڵای دەهلەوی (؟ ـ 1824ن)دا، خانەقاکەی لە هیندستان بۆتە مەڵبەندێکی درەوشاوە و بەهەزاران ئەویندار لە وڵاتانی ئاسیا و ئەفەریقاوە زیارەتیان کردووە، کە مەولانا خالیدی شارەزووری یەکێك بووە لەو ئەویندارانەی لە ساڵی (1808)دا، بۆ ماوەی دوو ساڵ بۆتە شاگردی و ئیجازەی تەریقەتی تازەی نەقشبەندی (المجدد)ی لێ وەرگرتووە و ساڵی (1811ن) بۆ کوردستان گەڕاوەتەوە.

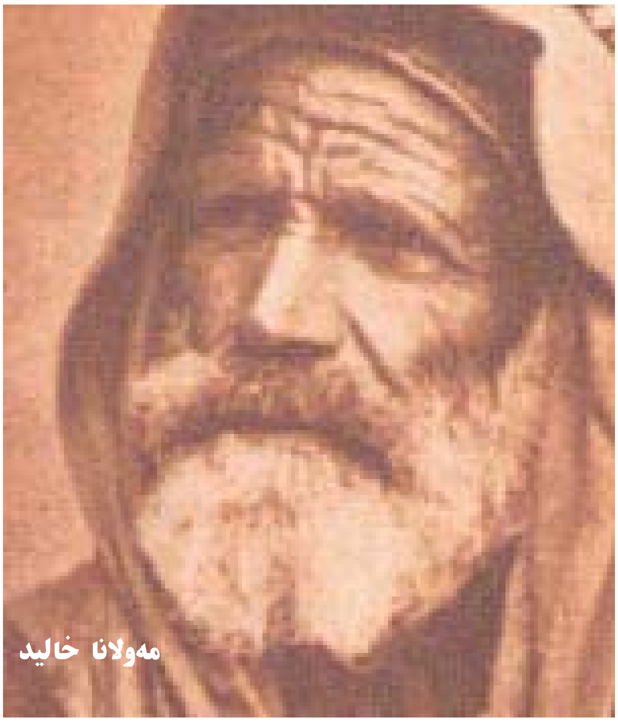
مەولانا خالید

بەڵام مەولانا خالید بەر لەوەی لە کوردستانەوە بچێتە هیندستان و دوای ئەوەش بۆی گەڕاوەتەوە، کوردستان بەگشتی و قەڵەمڕەوی بابان و پایەتەختەکەیان (سلێمانی) بە تایبەتی، لەوپەڕی پشێوی و داپڕان و دواکەوتوویدا بوو، چونکە شەڕی شیعە و سوننیی نێوان هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی و شەڕی ئەم دووانەش لەگەڵ دەوڵەتی رووس لە لایەك و شەڕی خوێناوی و بەردەوامی میرنشینەکانی بابان، سۆران و ئەردەڵان و ئاژاوە و ناکۆکیی نەپساوەی نێوان ئەندامانی بنەماڵەی فەرمانڕەوایی بابان لەسەر دەسەڵات، لە لایەکی ترەوە، بووبوونە مایەی تێکدانی باری ژیانی کۆمەڵایەتی و داتەپینی ئابووری و بارێکی گران بەسەر ئەستۆی جەماوەرەوە، خەڵکەکەی بە جۆرێك وەڕس و بێزار و شپرزە کردبوو، کە بەدوای دەرەتان و چارەسەرێکدا دەگەڕان.. بۆیە هەر کە مەولانا خالید گەڕایەوە و بانگەوازی بۆ رێبازە تازەکەی بەناو خەڵکدا بڵاوکردەوە، خەڵکەکە وەك بانگەوازێکی رزگارکەر بە پیرییەوە چوون و پێشوازییان لێ کرد؛ بەتایبەتیش چینی جووتیاران و توێژی بازاڕی، کە شەڕ و شۆڕی خوێناوی و بەردەوامی ناوچەکە، ژیانی لێ شێواندبوون و زیانی لە بەرژەوەندییەکانیان دەدا.

لەبەر ئەوە لە ماوەیەکی زۆر کورت و چاوەڕواننەکراودا، بە هەزاران کەس شەپۆل شەپۆل لە هەموو لایەکی کوردستانەوە، لە دەوری رێبازەکەی مەولانا خالید ئاڵان.

بەڵام سەرباری ئەو هەموو شەڕ و ململانێ و ناکۆکییەی پێشتر باسمان کردن و لە ناوچەکەدا بوون، مێملێکی سەرسەخت و بەربەستێکی تری پتەوی بەردەم تەریقەتی نەقشبەندی، کە پێشتر لە ناوچەکەدا بوو، تەریقەتی (قادری) بوو. ئەم تەریقەتەش زانای گەورە و ناودار: شێخ مارفی نۆدێ (1753 ـ 1838) رابەرایەتیی دەکرد و بەو هۆیەشەوە کە ئەم تەریقەتە لە دێر زەمانەوە رەگوڕیشەی لە هەرێمەکەدا بووە و لەگەڵ سەران و کاربەدەستانی بابانی و عوسمانیدا سەروپێوەندیی بەهێزی هەبووە و هاوکاتیش گەڕانەوەی مەولانا خالیدو بڵاوبوونەوەی خێرا و بەرفراوانی تەریقەتی نەقشبەندی بە مەترسییەکی گەورە و راستەوخۆ بۆ سەرخۆی زانیوە، بۆیە هەر زوو کەوتۆتە دوژمنایەتی و زمان لێدان و راپۆرت نووسین لای میرانی بابان و سەرانی عوسمانی و تەنگ پێهەڵچنینی مەولانا خالید و هەڕەشە و تەقەللای تا رادەی تیرۆرکردنی... هەموو ئەمانەش بوونەتە هۆی ئەوەی تەریقەتی نەقشبەندی لەلایەن جەماوەری دژ بەو سیستەمەوە، وەك تاقانە ئەلتەرناتیف و هەڵوێستێکی دژ بە زوڵم و زۆرداری وەربگیرێ... بەتایبەتیش کە مەولانا خالید هەر لە سەرەتای بڵاوکردنەوەی پەیامەکەیەوە لە رێگەی (نووسین)ەوە بۆ سەرانی بابانی و عوسمانی و قاجاری و تەنانەت بۆ خودی شێخ مارفیش، کەوتۆتە سەرکۆنەو رەخنەلێگرتنی سیستەمە سەپاوەکە و هوشیارکردنەوەی سەرلەبەری خەڵك... کە بەم کارەی مەولانا

خالید بۆ یەکەمجار لە مێژووی گوتاری رووناکبیری کوردیدا جووڵانەوەیەکی شاری و شارستانییانە، دیالۆگ و مشتومڕێکی فەرهەنگی و نیشتیمانییانە، لەناو رووناکبیرانی ئەو رۆژگارەدا دێنێتە ئاراوە و زەمینەیەکی بەپیت و بەبڕشت بۆ هێنانە کایەی قۆناغێکی نوێی رووناکبیری دەرەخسێ، کە هەر لەو سەردەمەدا گەورەترین بزووتنەوەی شیعری، لەسەر دەستی نالی و سالم و هاوڕێکانیان و گەشانەوەی دیالیکتی (سلێمانی) سەرهەڵدەدا، کە تا ئێستا بەردەوامە و سەرەتاکانی دەگەڕێتەوە بۆ ئەو رۆژگارەی مەولانا خالید، کە لە رێگەی تەریقەتی نەقشبەندییەوە، باس و خواستی تازەی فەرهەنگی دەورووژێنێ و رەخنەی توند و تیژ لە رابەرانی لە رێ لادەری ئایینی ئیسلام و فەرمانڕەوایانی ملهوڕ و سیستەمی گەندەڵبووی سیاسی دەگرێ... کە ئەگەر لە مێژووی بزووتنەوەگەلی ئایینی ئیسلامدا، نموونەی وەك (ئاتەئیزم ـ ئیلحاد، سۆفیزم و تەئویلیو رابەرانی تری وەك (سوهرەوەردی) و (ئیبن رەواندی ـ 825 ـ 864)، لەناو گوتاری رووناکبیریی عەرەبی و ئێرانیدا هەبووبن، ئەوا بزووتنەوەی نەقشبەندی (المجدد)، کە مەولانا خالید لە کوردستاندا پیادەی کردووە، نموونەیەکی بەرجەستەی ئەو بزووتنەوانەیە، کە بە گیانی رەخنەی ئایینی و ریفۆرمخوازی و واقیعبینانەی کۆمەڵگەی کوردستانەوە، بۆ چارەسەری کێشەکانی ئەو کۆمەڵگایە هەنگاوی هەڵگرتووە و لەم ڕوانگەیەشەوە بووە، کە ئەو کاتەی مەولانا خالید بۆ خوێندن لە هیندستان بووە، شیعری حەسرەتی دیدار و دیتنەوەی کوردستانی نووسیوە و دواتریش هەر ئەم روانگە نیشتیمانییە بۆ شاعیرانی وەك نالی و سالم و هاوڕێکانیان بۆتە سەرمەشق و چاولێکەری.

ئەگەرچی مەولانا خالید هەر تەنیا (9) ساڵی (1811 ـ 1820ز) پڕ لە ململانێ و رووبەڕووبوونەوە و دەستەویەخەبوونی ئەو واقیعە گەندەڵەی پێ مەودا دراو لەو (9) ساڵەشدا، یەك دووجار رەنجاندیان و گوشاریان بۆ هێنا، تا پایتەختی بابان (سلێمانی) بەجێ بهێڵێ، بەڵام لە ماوەی ئەو (9) ساڵەدا، ئەو واقیعەی بەجۆرێك هێنایە جووڵە و جۆش و خرۆش، کە پەیام و بانگەواز و لایەنگرەکانی مەولانا خالید، وەك ئاگروپوشوو، بە ئاقاری مەولانا خالیدا بەرین و بەرینتر دەتەنێتەوە. بەرادەیەك کە تەنیا لە تازە شارێکی وەك (سلێمانی)دا و وەك کلۆدیوس جێمس ریچ (1787 ـ 1821)، خۆی لەو رۆژانەدا لەناو واقیعەکەدا بووە و دەیگێڕێتەوە، ئاماری مرید و لایەنگرانی گەیشتوونەتە (12) هەزار و لە دەرەوەی کوردستانیشدا گەیشتوونەتە (20) هەزار مرید و (34) خەلیفەی کورد و (33) خەلیفەی سەر بەنەتەوەکانی تر، کە ئەم ئامارە زۆر و جوگرافیا بەرینە، بۆ ئەو ماوە کورتەی مەولانا خالید بۆ کوردستان هاتۆتەوە (1811) و تا کوردستانی جێهێشتووە (1820)، جێی سەرنج و لێ رامان و بەڵگەی ئەوەن، چەند لەو سیستەمەی ئەو رۆژگارە بێزارن و لەسەروو ئەمەشەوە توانای ئەم رابەرە ڕووناکبیرە دەردەخەن، کە چۆن لەناو ئەو واقیعە گەمارۆدراوەی بەململانێ و بەگژداچوونەوەی سەرانی بابانی و عوسمانی و تەریقەتی باڵادەستی (قادری)دا توانیوێتی ئەو واقیعە سەرکوت و بێدەنگ کراوە بهێنێتە دەنگ و جووڵە و راپەڕین و ئەو بزووتنەوە فیکری و رووناکبیرییە شارییە هەڵایسێنێ و لەناو گوشار و تەنگ پێهەڵچنینێکی بەردەوامدا مشتومڕو ململانێیەکە بە خرۆشاوی بۆ دوای خۆی بەجێ بهێڵێ و بەیەکجاری کوردستان بەجێ بهێڵێ؛ کە خودی بڕیار و سەرهەڵگرتن و جێهێشتنەکەی کوردستانیشی هەڵوێستێکی تری خوێندەوارانە و شارییانەی مەولانایە و کاتێ دەبینێ ئاستی ململانێ و رووبەڕووبوونەوەکە خەریکە بگاتە بەکارهێنانی زمانێکی تری جیا لە زمانی نووسین و مشتومڕ، کە زمانی باوی چەك و یەکتر کوشتنە، ئەوسا بەو بڕیاری سەرهەڵگرتن و جێهێشتنەی کوردستانی دەیسەلمێنێ کە ئەو بڕوای بەدیالۆگی شاری و شارستانییانە هەبووە.

مەولانا خالید لە دوای کۆچی کتوپڕی بۆ بەغدا (1820) و دواییتر لەوێوە بۆ شام و مەرگی ناکاوی هەر لە ئاوارەییدا (1827)، دوو کەس لە خەلیفەکانی، لە هەموو ئەوانیتر چالاکتر و بەنفوزتر بوون و خانەقاکانیان بوون بەناوەندی گرنگی ئیرشاد و رابەرایەتی بڵاوکردنەوەی تەریقەت، کە یەکەمیان: شێخ عوسمانی سیراجوددینی

بیارە (1780 ـ 1860) و ئەویتریان شێخ تەهای شەمزینی (؟ ـ 1835) بوون، کە ئەگەرچی ناوەندی هەردوو خانەقاکە لە دەرەوەی قەڵەمڕەوی بابان، واتە: لە دەرەوەی مشتومڕ و ململانێ بەردەوامەکەی مەولانا خالیددا بوون، بەڵام ئەمی دواییان بە هەمان گەرمایی و جۆشی ڕیفۆرمخوازانەی مەولانا خالیدەوە، درێژەی بە زیندوو ڕاگرتنی بیروڕاکانی تەریقەتی (مجدد) داو کەوتە سەرکۆنەی هەردوو سیستەمی حوکمی عوسمانی و قاجاری و لە ئاکامیشدا لە ڕۆژگاری شێخ عوبەیدوڵلای نەهری (1880 ـ 1883ز)دا، بۆ چاکترکردنی باری ژیانی خەڵك، ڕاپەڕین و شۆڕشی بەربڵاوی ساڵی (1880)ی لە دژی ڕژێمی قاجاری لێ کەوتەوە و دواتریش هەمان ڕێڕەو لە شۆڕشەکانی شێخ عەبدولسەلامی بارزانی و شێخ سەعیدی پیران و دواتری بەرزان دا بەردەوام بوون و باڵی دووەمیشیان، باڵی خانەقای بیارە و شێخانی هەورامان بوو، کە هەر ئەوەندەی لە مەڵبەند و جەرگەی ململانێ و مشتومڕەکە دوورکەوتەوە و لە نێوان سنووری هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی جێگیر بوو، ئیتر مۆرکە (ڕووناکبیری و ڕیفۆرمخوازی)یەکەی لە دەست داوە و مۆرکی فێرکردنی ڕۆتینی نوقسان جێی گرتەوە[1].. کە ئەم هەڵوێستەی ئەم خانەقایە جێی سەرنج و وردبوونەوەیە، چونکە هەمان باڵی (مجدد)ی نەقشی، لە سەرتاسەری ناوچەکەدا بەهەمان گیانی ڕیفۆرمخوازانەی ڕاپەڕیو، لەگەڵ خەم و خۆزگەی خەڵکی ستەمدیدەدا بووە و لە دژی زوڵم و زۆرداری ڕاپەڕیوە، کە شۆڕشەکانی شێخ شامیلی داغستانی (1797 ـ 1871) و (سۆفی ئیسلام)ی هیندی و (خواجە یوسفی قەشغەری) و (عەبدولقادری جەزائیری)، نموونەی بەرجەستەی پەیڕەوانی ئەم باڵە (مجدد)ەی تەریقەتی نەقشبەندین.

بەڵگەشمان لەسەر خۆ نەبان کردنی خانەقای بیارە لە بەرامبەر پەیامی ڕیفۆرمخوازانەی تەریقەتی نەقشیدا، سەرخوارکردنەوەیەکی خێرا و ڕاگوزارییە، لە جیهانی شیعریی لووتکەیەکی شیعریی ناو کەشوهەواو تەمتومانی فیکری خانەقای بیارە، کە شیعری مەولەوی تاوەگۆزییە (1880 ـ 1882).

شیعری مەولەوی تاوەگۆزی لەگەڵ ئەوەشدا کە بۆن و بەرامەی نیشتمان بەهەموو کەژ و کوێستان و گەرمیان و ڕووبار و قەڵبەز و سروە و درەخت و مرۆڤییەوە بانگمان دەکەن و پێمان دەڵێن کە هەموو جوانییەکانی کردگار، وەك (کچە کوردێکی نازدار، بەبەرگ و پۆیلانەی تەواوەوە)[2] لە کوردستاندان؛ کەچی لەگەڵ ئەمانەشدا سەرجەمی شیعری مەولەوی، یادێك لە میرنشینی بابان ناکات، یادێك بۆ لەدەستدانی میرنشینی بابان، یادێك لە ڕووناکبیران و شاعیرانی پایتەختی بابان ناکات، کە لەو ڕۆژگارەدا درەوشاوەترین شاری فەرهەنگی کوردستان بووە. تەنانەت مەولەوی کە چەندان جار لە هەورامانەوە نامەی شیعریی بۆ بەغدا بۆ (مەحموود پاشای جاف) دەنووسێ، یان کە مەولەوی خۆی لە بەغدا بووە و لەوێوە نامەی شیعریی بۆ (ئەحمەد پریسی)ی بۆ بناری هەورامان دەنووسێ، بەسەر (سلێمانی) مەڵبەندی مەولانا خالیدی نەقشبەندیدا بازدەدا و لەناوهێنانی ئەو شار و شارۆچکە و جێگایانەشدا، کە لە دووتوێی شیعرەکانیدا بەلێشاو هەن ناوی تاقە چیا و گوند و شارێکیش ناهێنێ، کە لە جوگرافیای میرنشینی بابان، واتە لە مەڵبەندی مەولانا خالیددان! لەمانەش سەیرتر، لە سەرتاسەری شیعری مەولەویدا تاقە شیعرێك و تاقە بەیتێك، بەڵکو تاقە حەرفێکیش بەدی ناکەین، کە یادی لە مەولانا خالیدی کردبێت! خۆ ئەگەر ئەم ڕێبازگۆڕینەی خانەقای بیارە و هاوتەریب نەبوونی لەگەڵ پەیامی (مجدد)ی نەقشبەندیدا، ئاوڕدانەوە و لێکۆڵینەوەی تایبەتی بوێت؛ کە ئێرە جێی نییە، بەڵام خۆ جیاکردنەوە و جیاوازبوونی ڕوانگەو کەشوهەوای شیعری مەولەوی، لەگەڵ ڕێبازی مەولانا خالید و شیعری قەڵەمڕەوی بابان هۆی ئەوەیە کە جیهانبینیی مەولەوی و داروپەردووی شیعرەکانی لە سەرچاوە قووڵەکانی عیرفانی ئێرانی پاراو دەبێ و ئەم سەرچاوەیەش، تێکەڵەیەکی فرە ڕوانگەیی ئایینە کۆنەکانی ئێرانە، هەر لە بودایی و میترایییەوە، تا زەرتوشت و ئیسلام، کە سەرباشقە بەرجەستەکانی ئەم شیعرە، جەلالەددینی ڕۆمی، واتە: مەولەوی ڕۆمییە و پێش مەولەوی تاوەگۆزیش هەموو شاعیرانی دیالێکتی گۆران و مەلای جزیری و دواتریش وەفایی مەهابادییەو کەمێکیش

(بێخود)، هەر لەم سەرچاوەیەوە پاراو بوون.

ئەمە لە کاتێکدا کە شاعیرانی هاوڕۆژگاری مەولەوی تاوەگۆزی، وەك نالی و سالم و هاوڕێکانیان، کە لە ناوجەرگەی ململانێیەکەی هەردوو ڕێبازی قادری و نەقشی سەرهەڵگرتن و کۆچی مەولانا خالید لە سلێمانیدا، سەریان هەڵدا، بێ ئەوەش کە هیچیان بە ئاشکرا سەر بە ڕێبازگەکەی مەولانا خالید بن، کەچی هەموویان میراتی و هەوێنی بزووتنەوە و ململانێیەکەی مەولانا خالید گرتنیەوە و تارادەیەکیش تێوەی گلان و بێ سڵەمینەوە شیعریان لەو کەشوهەوا جەنجاڵ و خرۆشاوەدا چاوی هەڵهێناو ناسنامەو مۆرکی سەردەمەکەیان لە شیعرەکانیاندا هەڵگرت.

خۆ ئەگەر نەبوونی سەر و پێوەندیی مەولەوی لەگەڵ نالی و سالم و هاوڕێکانیاندا، بەگریمان و هۆی ئەوە دابنێین، کە نالی و سالم سەر بەتەریقەتی نەقشبەندی نین، ئەی خۆ شاعیرێکی وەك (مەحوی)، کە خۆی و باوکیشی نەك هەر سەر بەتەریقەتی نەقشبەندین، بەڵکو هەردووکیان بەرودوا، خەلیفەی شێخ عوسمانی بیارە، واتە: خەلیفەی هەمان (پیر)ی مەولەوی-ن!، کەچی مەولەوی تاقە شیعر و تاقە حەرفیکی بۆ (مەحوی)ش نییە!![3] بەڵام (مەحوی)، کە مەبەستی سەرەکیی ئەم نووسینەی ئێمەیەو سەر بە شەپۆلە شیعرییەکەی دوای نالیو سالم و دوای رووخان و لەناوچوونی میرنشینی بابان و دوای ماوەیەکی درەنگتری کۆچی مەولانا خالید، لەگەڵ شاعیرانی هاوتەمەنی خۆی، وەك: (حاجی قادری کۆیی) و (شێخ رەزای تاڵەبانی)و...هتددا سەرهەڵدەدات؛ ئەگەر چەندان ڕەگەزی شیعری لە شیعرەکانیدا جێی ئاوڕدانەوە و لێکۆڵینەوە بن، ئەوا بەرجەستەترین ڕەگەزی شیعری مەحوی ڕەگەزی هەڵوێستە، کە سەرومری سیماکانی سەردەمی مەولانا خالید لە خۆیاندا کۆدەکەنەوە و بەهەموویان بنچینەی شیعرەکانی مەحوی پێکدێنن.

شیعری مەحوی بەرجەستەکردنی جوامێرانە و راستگۆیانەی ئەو واقیعەیە، کە مەولانا خالید خرۆشاندی و بە خرۆشاوی بۆ دوای خۆی جێهێشتو بەدوایشیدا داگیرکردنی دڵرەقانەی لەشکری عوسمانی بۆ سەر قەڵەمرەوی بابان بەسەرداهات و جگە لە مەحوی کەسی تر نەیتوانی وەك مەحوی، لە ناوجەرگەی رووداوەکان و رووبەڕووبوونەوەدا بمێنێتەوە و بەرگەی ئەو هەموو تەنگ پێهەڵچنین و هەڕەشە و زەبر و زەنگ گوشار و گەمارۆ ڕۆحییە بگرێ، کە مەحوی لە بەرامبەریاندا سەنگەری شیعری لێگرتن و لەگەڵیاندا دەستەویەخە بووەوە... بەرادەیەك کە لە تێکرای شیعری مەحوی و تەنانەت لە زۆرینەی بەیتە شیعرەکانیشیدا هەست دەکەین: ها ئێستا نا، تاوێکی تر، چەند جەندرمەیەکی داگیرکەری عوسمانی هەڵدەکوتنە سەر مەحوی و لێی دەنەون و بە دەستبەستراوی بۆ بەر سێدارەی دەبەن و مەحویش لە دەمێکەوە خۆی بۆ ئەم بەرسێدارە بردنە ئامادەکردووە... چونکە سەرلەبەری شیعری مەحوی شیعری ڕەخنەی توندوتیژو پلارو توانجو لاقرتێو دەمامك هەڵماڵینە، لەسەر ئەو واقیعەی بەدرۆو دەلەسەو فرت و فێڵ و چاوو ڕاو، جەماوەر دەچەوسێننەوە و ئایینی ئیسلامیش دەکەنە سوپەرو چەتر!.

ئەو واقیعەی مەحوی سەرکەشانە دژی وەستاوەتەوە، ئەوەندە سەخت و دژوار بووە، کە مەحوی بەتەنیا تیایدا ماوەتەوە و بەرگریی کردووە و وەك (نالی) لە قەسیدە جوانەکەی: (قوربانی تۆزی ڕێگەتم، ئەی بادی خۆش مرور)ەکەیدا پێناسەی دەکات: ئەگەر شاعیرێك دڵی لەبەرد نەبێت، ناتوانێ تیایدا بژی... بۆیە کە نالی (دوای جێهێشتنی یەکجارەکیی ئەو واقیعە، کاتێ لە شامەوە، نامە بۆ سالم)ی بەجێماوی ناو ئەو واقیعە پڕ ترس و بیمە دەنووسێ، پێی دەڵێ: ئەگەر دڵت لەبەرد نەبوایە، چۆن دەتتوانی بەرگەی ئەو هەموو دژوارییە بگریت؟.

حاڵی بکە بەخوفییە، کە ئەی یاری (سەنگ دڵ)

نالی لە شەوقی تۆیە دەنێرێ سەلامی دوور

کە هەر نالی خۆی لە جێگەیەکی تری هەمان بەیتدا ئاماژەیەکی سەیر بە کەشوهەواو زەبروزەنگ و درندایەتیی سەردەمەکە دەکات و بەئەندازەیەك باسی مەترسی و باڵی ڕەشی داگیرکەرانی عوسمانی دەکات، وەك ئەوەی سیخوڕیان لەسەر هەناسەدانی خەڵکیش دانابێت: (حاڵیی بکە بەخوفییە!)...

بەدوای نالی ـ شدا شاعیرانی تری هاوڕۆژگاری مەحوی و هاوتەمەنی، وەك: حاجی قادری کۆیی و شێخ ڕەزای تاڵەبانی و کەیفی جوانرۆیی، هەر زوو سەری خۆیان هەڵگرت و لە ئەستەمووڵدا گیرسانەوە و هەر لە ئاوارەییشدا سەریان نایەوە. شێخ ڕەزاش لە نێوان سلێمانی و کەرکووك و بەغدا و کۆیە و سنە و بانە و ئەستەمووڵدا، گەریدەیەکی نەگیرساوەی بێ لانە و بێ داڵدە بوو.

کەچی مەحوی بەهەمان گیانی ڕەخنەگرانەی مەولانا خالیدەوە، بەتەنیا و بێ پشتیوان، لە مەیدانێکی پڕترس و بیمی ڕووبەڕووبوونەوە، کە دەسەڵاتداران بەزەییان بەهیچ زیندەوەرێکی کوردستاندا نایەتەوە و (سالم) واتەنی: دەست لە دار و درەختی پیرۆزی سەرگۆڕی پیاوچاکانیش دەوەشێنن و (ئەوەندە شوومن، لە شەخسیش دەدەن زەرەر) و... ئا لەو داروبارەدا، مەحوی بەتین و تاوی بەرزی شیعرەوە، بێباکانە و نەترسانە بەبێ ئەوەی بۆ ساتێکیش لە هەقبێژی بکەوێت، گیانی خۆی ئامادەی مەرگ کردووە و تەشەری گرتۆتە ناهەق و داکۆکی لە هەق کردووە و لە خەم و خەونی مرۆڤ دواوە... لە کێشەی ڕۆژانەی مرۆڤ دواوە... هەڵوێستی شیعری جوامێرانەی بۆ دەستەبەرکردنی بەختەوەریی مرۆڤ نواندووە و ڕەخنەی توندوتیژی لە دەسەڵاتداران و ئەوانەش گرتووە، کە هاوکاری دەسەڵاتدارانی بێگانەیان کردووە و بەگژ زوڵم و زۆردا چووە. هەمیشە لە بەرەی هەقبێژیدا بووە و هەرگیز سازشی لەگەڵ دەسەڵاتداران و فەرمانڕەوایانی ڕۆژگاردا نەکردووە. تەنانەت ئەو شیعرەش کە بەبۆنەی سەرکەوتنی سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم (1876 ـ 1909ز)، بەسەر خەڵکی یۆناندا نووسیوێتی و پێخۆشحاڵیی خۆی پێ دەربڕیوە، دەبێ بەچاوی ئەو ڕۆژگارە سەیر بکرێ و لێك بدرێتەوە، کە بەڕای ئێمە بۆ دوو هۆ دەگەڕێتەوە:

1.لە ماوەی (400) ساڵی ڕابردوودا و بەسۆنگەی شەڕەکانی نێوان سوننی و شیعەوە، دیدی ئایینی بەجۆرێك تێکەڵ دیدی سیاسی بووبوو، هەڵوێستی سیاسیی لەسەر دادەڕێژرا و لەمەشدا مەزهەبی سوننی لایەنگریی لە دەوڵەتی عوسمانی و مەزهەبی شیعەش لایەنگریی لە دەوڵەتی قاجاری دەکرد. بەتایبەتیش وەك پێشتر وتمان: لەکاتی شاڵاوبردنە سەر ڕابەرانی تەریقەتی نەقشی و لایەنگرەکانیاندا، لەلایەن شاهەکانی سەفەوییەوە، ڕابەران و لایەنگرانی نەقشبەندی، ناچار دەبوون هاوهەڵوێستیی لەگەڵ سوننیەکاندا بکەن و بەو هۆیەشەوە کە سوڵتانی عوسمانی سوننی بوون، بۆیە بەهەلیان دەزانی ئەم شاڵاوەی سەفەوی بقۆزنەوەو پشتیوانی لە سوننی مەزهەب و مەزهەبە بەر شاڵاوەکەوتووەکانی سەفەوی بکەن.

2.ساڵی (1878)، لە گەرمەی خۆ ئامادەکردنی گەلی کورد بە ڕابەرایەتی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری و هاوتەریقەتی مەحوی، بۆ ڕاپەڕین و شۆڕش، دژی ڕژێمی عوسمانی، کە تازە لەدوا جەنگی دۆڕاوی لەگەڵ ڕووس ببووەوە و بەو بۆنەیەشەوە کە گەلی ئەرمەن لەو جەنگەدا بە نهێنی و بەئاشکرا، پشتیوانییان لە سوپای ڕووس کردبوو؛ سوپای ڕووسیش بۆ پاداشتدانەوەی چاکەی ئەرمەن؛ لە کۆنگرەی ئاشتی: سان ستیڤانۆ (3مارتی 1878)و دواتر لە پەیماننامەی بەرلین (13 تەمووزی 1878)دا، مەرجی بەسەر دەوڵەتی عوسمانیدا سەپاند، کە دەبێ یاسای ئۆتۆنۆمی بۆ ناوچە ئەرمەن نشینەکان پیادە بکات و لەمەشدا بەشێکی زۆری خاکی کوردستان بەر ئەو یاسایە دەکەوت و دەوڵەتانی ئەورووپاش هەمان پشتیوانییان لە کێشەی ئەرمەن کرد، کە ئەگەر هۆشیاریی شێخ عوبەیدوڵڵاو بەتەنگەوە هاتنی گیانی دۆستایەتیی کورد و ئەرمەنی نەپاراستبایە، ئەم بڕیارەی ڕووسیا و دەوڵەتانی ئەورووپا گەلی کورد و ئەرمەنی دەگلاندە شەڕێکی لابەلا و خوێناوییەوە؛ بۆیە مەحوی ئەم ڕووداوانەی بەوردی سەرنج داوە و هەموو ژێرکەوتنێکی ئەورووپا و سەرکەوتنی سوڵتان عەبدولحەمیدی عوسمانی بەسەریاندا

پێ خۆش بووە... کە ڕووناکبیر و شاعیرێکی هەمان ڕۆژگاری وەك حاجی قادری کۆیی، کە لەو کاتەدا لە ئەستەموول بووە و لە نزیکەوە ڕووداوەکانی سەرنج داوە، لەمەدا هەمان هەڵوێستی مەحوی هەبووە. لەبەر ئەوە ئەم شیعرەی مەحوی بۆ ئەم سەرکەوتنەی سوڵتانی عوسمانی، نابێتە مایەی داکۆکی لە دەسەڵاتداران و فەرمانڕەوایان، بەڵکو شیعری ئەو ڕۆژگار و ڕووداوانەیە، کە مەحوی بەلای خۆیەوە هەڵوێستی سیاسیی لەسەر دارشتوون.

بۆیە شیعری مەحوی شیعری هەڵوێستی سیاسی و ڕەخنەی ڕووناکبیرانەی شاعیرێکی شارە و لەو ڕۆژگار و سەردەمە بە زۆر داسەپاوانەدا، کە هەموو ئازادییەکی مرۆڤی تێدا پێشێل دەکرێ و لە هەموو زەمان و لە هەموو جێگەیەکیشدا خەمی مرۆڤ دەلاوێنێ؛ کە ئەم پەیامەی مەحوی جگەلەوەی درێژەی پەیامی بەپیتترین سەردەمی ڕووناکبیریی کوردییە، کە بانگەوازە ریفۆرمخوازەکەی مەولانا خالید[4] هەژاندی، لەهەمان کاتیشدا ئەزموونێکی دەگمەن و نموونەیەکی ناوازەیە لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا، کە ئەگەر (حافزی شیرازیو خاقانیو عوبێدی زاکانی) لە ئەدەبی فارسی و (ئەبو نەواسو ئەبو عەلای مەعەڕی)یش لە ئەدەبی عەرەبیدا هەمان پەیام و هەڵوێستیان بۆ ئازادیی مرۆڤ هەبووبێ، ئەوا پەیام و هەڵوێستی شیعریی مەحوی لە هەڵوێست و پەیامی ئەوان کەمتر نەبووە.

پەراوێز:

1.هەڵکەوت حەکیم: ابعاد ظهور الطریقة النقشبندیة فی کردستان ـ فی اوائل القرن التاسع عشر ـ مجلة دراسات کردیة ـ العدد (1) کانون الثانی 1984 ـ ص 55 ـ 76.

2.ئەوانەی ناو کەوانەکە قسەی شاعیری گەورە (گۆران)ن.

3.بەڵام مەحوی شیعری بۆ مەرگی مەولەوی هەیە.

4.مەحوی بۆ زیاتر بەرجەستەکردن و ئاشکراکردنی هەڵوێستی خۆی، لە هەڵوێستی مەولانا خالید و بیروبۆچوونەکانی، قەسیدەی زۆر جوان و هونەریی لەم بوارەدا بەناوی (ستایشی حەزرەتی مەولانا خالیدی نەقشبەندی) نووسیوە. (بۆ زیاتر ئاگاداری، بنواڕە دیوانی مەحوی، لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، ل 461 ـ 467).

5.سەرنج: ئەم نووسینە دوو بەشە و ئەم چەند لاپەڕەیە بەشی یەکەمیانە، کە بۆ فێستیڤاڵی مەحوی لە هەولێر، لە ڕۆژانی (21 ـ 30 ئابی 2001)دا ئامادەکرابوو.